



Xulio Formoso

In Memoriam

Francisco Rodríguez Pastoriza



Este artista viviu os anos da súa infancia e adolescencia na Casa dos Picos de Bueu, a vila que tivo sempre na súa memoria e onde quixo que reposasen os seus restos. Foi un dos cantautores máis populares en toda Latinoamérica, dando concertos con Paco Ibáñez, Víctor Manuel, Silvio Rodríguez, Daniel Viglietti, Víctor Jara ou Mercedes Sosa. Esta última faloume un día de 1978 en Madrid do agarimo que todos eles lle tiñan a Xulio Formoso e tamén o respecto e admiración polas súas cancións e polo seu traballo como fundador do grupo de teatro “Rajatabla” e a súa produción no eido das artes escénicas, no que hai que destacar “Mi país está feliz”, unha obra que supuxo un fito importante na historia do teatro de Venezuela. Tamén destacou Xulio Formoso como pintor; cunha obra que se sitúa no Pop Art, que expuxo en moitos países.

Coñecín a Xulio Formoso en 1962 cando chegou á Academia Omil de Bueu da que eran profesores don Manuel, don Jacobo, don José Martínez e don Celestino. Veu para estudar o bachelerato despois de cubrir a primeira etapa da educación infantil na escola de don Julio, tamén en Bueu, na que continuará despois duns primeiros anos, nun colexio de Vigo. Os seus compañeiros daquela época aínda lembramos, sobre todo a súa pericia para o debuxo, que nos deixaba abraiados.

Dende a súa chegada a Bueu, vivía no pazo do Casal, do que eran donos uns familiares da súa nai, unha construción do século XVIII que se coñece en Bueu como a “Casa dos Picos” e na que nos reuniamos os amigos de Xulio a escoitar os primeiros discos de The Beatles, a ver a televisión nun aparello que fora o primeiro en chegar a Bueu e tamén a disfrutar dunha biblioteca surtida de libros que lle mandaba o seu pai, un xornalista exiliado en Venezuela, e dos que mercaba a súa nai, moitos deles tamén recomendados por el. Grazas a esa biblioteca tiveron eu a oportunidade de ler por primeira vez a au-

tores como Julio Verne ou Salgari e tamén as novelas de Sven Hasel. O grupo que frecuentabamos a Casa dos Picos (Gaspar Cerviño, Jesús Martínez, Fernando Cendón, Américo Cabanellas) afeccionámonos á música que daquela estaba de moda: Beatles sobre todo, pero tamén Rolling Stones, Herman Hermits, Dave Clark Five e os españois Brincos, Sirex e Mustang. Non satisfeitos con escoitar aquela música, tratábase tamén de imitala cantando aquelas cancións que tiñan tanto éxito.



Pazo do Casal ou “Casa dos Picos”



Na escola de don Julio

Como faltaban cartos para mercar os instrumentos que precisabamos, Xulio púxose a facer da sua man unha guitarra de madeira coa que acompañar os nosos berros. Aquela guitarra andivo pola miña casa moitos anos. Deixouma cando se trasladou a Venezuela en 1965 para reunirse co seu pai, a quen non coñecía persoalmente porque marchara cando aínda el non nacera. Cando Xulio marchou, tiña 16 anos.

Durante bastante tempo intercambiamos correspondencia con moita frecuencia, que se foi espaciando cos anos e case que se perdeu definitivamente nos noventa do século pasado. En 1996, despois de trinta anos de ausencia, Xulio Formoso voltou a España para unha viaxe duns días e para visitar a sua nai, que vivía cuns familiares en Bouzas tras quedar viuva. Quedamos en vernos en Vigo e tróuxeno a Bueu para que se atopase cos amigos da infancia. Non volvían a ter novas suas ate que un día chegoume unha mensaxe ao meu e-mail no que me dicía que tiña lido en internet, nun dos xornais nos que eu colaboraba, un artigo asinado co meu nome. Díciame que el tamén facía colaboracións en publicacións venezolanas ilustrando artigos e informacións cos seus debuxos e ofreceuse a facelos tamén para os meus traballos sen ningún tipo de condicións, incluso sen recibir ningún pago. Foi así como empezou unha colaboración que durou varios anos, só interrompida pola sua morte.

A pesares do éxito internacional na sua carreira como cantautor, Xulio Formoso nunca tivo a oportu-

nidade de cantar en España. Durante o franquismo non podía visitar o país a risco de ser detido por non ter feito o servizo militar. E despois porque ás casas discográficas españolas (con algunhas fixen persoalmente xestións para que estudasen a posibilidade de publicar aquí os seus discos) xa non lles interesaba o que chamaban “canción protesta”.

En 2016 publiquei no Faro de Vigo unha reseña do último disco de Xulio Formoso, “Anda suelto el animal”, no que volvía a poñer música aos poemas do seu amigo, o poeta Farruco Sexto. Aproveitei aquela reseña para chamar a atención sobre o feito de que, a pesares do seu prestixio internacional como cantautor, Xulio Formoso nunca tivera ocasión de actuar en España nin en Galicia, tendo como tiña moitos temas cantados en galego e dándose tamén a circunstancia de que cantantes e grupos de Galicia tiñan nos seus repertorios algunhas cancións da sua autoría.

A raíz deste escrito, por mediación de Pepe Novas, o Concello de Bueu interesouse en organizar o que sería o primeiro concerto de Xulio Formoso no seu país de orixe. Púxenme en contacto con el inmediatamente e foi entón cando me informou de que facía algún tempo que sufría dunha doenza que lle paralizara os dedos das mans e lle impedía tocar a guitarra, e que as circunstancias polas que pasaba Venezuela non lle permitían acceder a unha operación para volver a manexar as suas mans.

Contactei entón con médicos amigos para que estudasen a posibilidade de facer a operación aquí. Xulio mandoume todos os documentos do seu historial clínico e os profesionais cos que eu consultara informáronme que a operación era posible aínda que os resultados non garantían que fose “tocar a guitarra como antes”. Isto animouno a viaxar a España en 2016 para someterse á operación, se era posible. Chegou en marzo daquel ano e durante varios meses estiveron facéndolle probas médicas no hospital Ramón y Cajal de Madrid e preparándoo para unha posible operación. Pero a sua saúde era peor do que se pensaba e os médicos diagnosticáronlle unha esclerodermia que lle afectaba aos seus pul-



Festival no cine Avenica c. 1963

móns e que posiblemente fose tamén a causa da parálise que sufría nos dedos das mans. Aínda así, as esperanzas quedaban intactas para recuperar a mobilidade nos seus dedos. Durante a súa estada visitaría Bueu en tres ocasións, onde se atopou cos amigos da infancia e tamén con Luis Ferreiro, o fillo de Celso Emilio, ao que coñecera en Caracas cando eran mozos.

Hai que dicir que Xulio Formoso tiña entón a intención de voltar a Galicia definitivamente para quedarse a vivir aquí. En España vivían daquela dúas das súas fillas, unha en Madrid e outra en Barcelona. Unha terceira, a máis nova, quedara en Caracas coa súa nai (Xulio estaba divorciado) en espera de reunirse co seu pai aquí cando as cousas se arranxasen. Xulio contaba con que a súa xubilación era suficiente para vivir en España, e pensaba aumentar os seus ingresos con traballos, debuxos e colaboracións como as que estaba facendo deica entón. A pesar de ter inutilizadas as súas mans para debuxar e pintar, servíase de programas de internet para seguir coas ilustracións e os retratos. Pero o Goberno de Venezuela interrompiulle os pagos a todos os xubilados españois que traballaran naquel país e que decidiran voltar a España a pasar os seus derradeiros anos de vida, así que, sen ingresos nin axudas (as súas fillas tampouco podían facerse cargo da súa situación, segundo me dixo) en novembro daquel 2016 tivo que volver a Caracas, dende onde seguiu coas colaboracións para ilustrar os meus artigos no Faro de Vigo.



Xulio e Paco c. 1963

A interrupción do tratamento que iniciara no Ramón y Cajal de Madrid resultou fatal para o deterioro da súa saúde. Un día de mediados de 2018 escribume unha mensaxe moi dramática na que me contaba que, despois de varias consultas médicas nun caótico sistema sanitario venezolano, diagnosticáranlle un cancro de gorxa, e que as posibilidades de poder ser operado en Venezuela eran nulas, e menos as de facer o tratamento postoperatorio que precisaba, porque a falta de medicamentos era xeral no país.

Mais, qué fatalidade, pensei eu, que o destino se cebase nas súas mellores ferramentas, as mans coas que tocaba a guitarra e a voz coa que cantaba as súas cancións. Díxenlle que estudara a posibilidade de viaxar a España porque, dado que el mantiña a nacionalidade española, o sistema sanitario de aquí, como xa tivera ocasión de comprobar, podía ocuparse da operación e do tratamento posterior. Diante das súas reticencias polas dificultades da súa familia para ocuparse del e a súa precaria situación económica, convideino a que pasara na miña casa de Madrid o tempo que fose preciso. Chegou a finais de outubro de 2018 nunhas condicións de saúde deplorables, nun estado deprimente que apenas lle permitía camiñar nin cincuenta metros sen parar a descansar. Ao día seguinte da súa chegada leveino ao hospital Ramón y Cajal, onde xa tiñan a súa ficha sanitaria e durante varios días estiveron facéndolle probas para estudar o seu estado e as posibilidades de sometelo á operación



Xulio con Luis Ferreiro e con amigos de Bueu

dun cancro que estaba moi avanzada, segundo me informaron os médicos. Cando xa só faltaba por facer unha análise e unha radiografía, para a que estaba citado á semana seguinte, o día seis de novembro, un ataque ao corazón terminou coa súa vida. Leveino eu mesmo ao hospital e, despois de agardar durante horas a intervención de urxencia á que



o someteron, os médicos que o atenderon informáronme de que finalmente non poidera superar o infarto. Tiña 69 anos.

Ao día seguinte, despois da incineración dos seus restos, a súa filla que vive en Madrid entregoume as súas cinzas e díxome que a vontade de Xulio era que descansaran en Galicia, en Bueu, a vila na que vivira na súa infancia e que, segundo me contara el mesmo, sempre estivo no seu pensamento.

Un artista polifacético

Xulio Formoso nacera en Vigo, na rua General Aranda (logo Pi i Mar-gall) en 1949. Despois dos seus primeiros estudos no colexio Apostol Santiago desta cidade e en Bueu, rematou o bachelerato no Liceo Gustavo Herrera de Caracas. Era fillo de Julio Formoso, un piloto da marina mercante que se fixo xornalista tras exiliarse en Venezuela e chegou a ocupar a xefatura de prensa da Dirección General de Minas do goberno venezolano de Rafael Caldera.

Na casa caraqueña dos Formoso xuntábanse un fado de emigrantes galegos e exiliados antifranquistas como os poetas Celso Emilio Ferreiro e Xosé Luis Méndez Ferrín, o

artista e intelectual vigués Xosé Sesto, máis José Fernández Vázquez, o lendario Comandante Jorge de Sotomaior, un dos fundadores do Directorio Revolucionario Ibérico de Liberación que participara no secuestro do trasatlántico Santa María en xaneiro de 1961. En declaracións a Fernando Franco no Faro de Vigo, Xulio Formoso dicía o 18 de outubro de 2015:

“Pepe Sesto, el Comandante Sotomayor y mi padre se sentaban en tres cómodos sillones del jardín y mientras fumaban como si les fuera la vida en ello (de hecho se les fue la vida en ello) hablaban de lo humano y lo divino, de lo sagrado y lo profano en la terraza colmada de plantas y con vistas al Ávila de nuestra casa de Chacao al este de Caracas donde nos habíamos instalado los Formoso a finales del 65 cuando mi madre y yo llegamos a Venezuela desde Vigo a bordo del Santa María”.

Nos Estados Unidos Xulio estudou a carreira de enxeñeiro de sistemas informáticos pola UTSA, en San Antonio, Texas, na Universidade Santa María. En Venezuela encentrou unha actividade de cantautor e foi membro fundador, como dixemos, do grupo de teatro Rajatabla. Segundo escribirá el mesmo nuns apuntes autobiográficos publicados no Faro de Vigo (“Memoria de Celso Emilio en Caracas”, 29-set.-2015):



“La primera canción que compuse con letra de Celso Emilio fue “Pola longa lonxanía”. Sus rimas estaban como pensadas y hechas para la canción. Eran música en sí mismas. La combinación entre la letra y los acordes, a decir del poeta, tenía las cadencias melancólicas del desterrado, la morriña de las siempre cercanas costas verdescentes en el afecto y los sentires tan geográficamente lejanas... Poco después escribió “O dedo na chaga” especialmente para ser cantada; llegó un día a mi casa y me entregó una cuartilla escrita con bolígrafo azul con la canción. Durante años tuve ese papel conmigo hasta que en una de esas mudanzas nefastas y traumáticas desapareció para nunca más volver”.



Xulio Formoso en febreiro de 1966

En 1970 publicou o álbum “Galicia canta”, producido coa intervención directa do poeta Celso Emilio Ferreiro, que participou no tema “Pandeirada do Che” tocando o pandeiro. Pilocho, o grupo Luar na Lubre e outros artistas galegos teñen feito versións dalgunhas das cancións de este disco. O mesmo Xulio escribiu sobre el: *“Al principio iba a ser un single pero después me propusieron hacer un Larga Duración completo. Poco tuve que ver yo en la edición de ese “Galicia canta” salvo tocar la guitarra y cantar. Celso Emilio, usando su seudónimo de Aristides Silveira fue el verdadero artífice de aquello. De no ser por él nunca se hubiera hecho. Y fue además mi primer disco, nunca antes había estado en un estudio. Lo grabamos en los vetustos estudios de Radio Rumbos con presupuesto y tiempo medido y sin mucha opción al error. Me acuerdo de que a pesar de que disponía de más tiempo, canté todas las canciones de un tirón, en dos horas, pensando que si me paraba no me iban a dejar seguir. Celso se había traído una gaita y un pandeiro de Galicia y era sin lugar a dudas un excelentísimo pandeireteiro o como sea que se llame eso”*.

En 1971 publicou o álbum “Xulio Formoso” e compuxo a música da obra de teatro “Tu país está feliz”, escrita polo poeta brasileiro Antonio Miranda. Formoso gravou tamén un disco coas cancións desta obra. En 1972 compuxo a música de “Venezuela tuya”, de Luis Britto, e en 1973 grabou o LP “Chipi Manahuac”, de claras influencias incaicas, froito das súas viaxes por Perú, Bolivia, Ecuador e Chile. Ese mesmo ano compuxo a música da obra de teatro “Jesucristo astronauta”, tamén de Antonio Miranda. En 1974 Formoso experimentou coa música infantil, actuando e cantando en “El elefante vola-

dor” un programa de televisión de María Elena Walsh. En 1974 gravou o seu sexto LP, “La canción que va conmigo”, título dun poema de Celso Emilio Ferreiro. Posteriormente viaxou a Puerto Rico e á República Dominicana, de onde foi expulsado por mor dun recital no cárcere de presos políticos cando a dictadura de Balaguer. Ese mesmo ano participou activamente en numerosos actos da campaña do Movimiento al Socialismo de Venezuela.



Dous anos antes tiña celebrado recitais no Chile da Unidad Popular, actuando cos irmáns Parra, e en 1973 escapou por pouco do golpe a Salvador Allende que asasinou ao seu amigo Víctor Jara e aos músicos do grupo que o acompañara nos seus concertos en Chile.

En 1975 publicou o LP “Guillén del son entero”, dedicado á obra do poeta cubano Nicolás Guillén, disco no que experimentou con ritmos afrocaribeños. Ese ano compuxo a música e actuou na obra de Ernesto Cardenal “El séptimo ángel”, e realizou un programa especial na televisión de Venezuela baseado no poemario “Longa noite de pedra” de Celso Emilio Ferreiro. O seu disco “Levántate, Rosalía”, do 1976, estaba dedicado a poñer música á obra do poeta venezolano Aquiles Nazoa. En 1977 grabou “Soles y centauros”, sobre a conquista de México, e com-

puxo a música para “El círculo de tiza caucasiano”, de Bertolt Brecht, obra na que actuou tamén como narrador e cantor. Á resistencia antifeixista chilena no exilio, Formoso dedicoulle ese mesmo ano o LP “Fuego y poesía”. En colaboración co poeta galego Farruco Sesto, grabou en 1978 “Amantes de ningún lugar”.

Ese ano marchou aos Estados Unidos contratado por unha multinacional para traballar en sistemas informáticos, a carreira que estudara naquel país, pero voltou á música co álbum “De par en par”. En 2004 compuxo a peza sinfónica “Cantata a Bolívar” baseada no poema homónimo de Pablo Neruda. A principios de 2006 compuxo as cancións do álbum “Canções perversas”, con letras de Antonio Miranda, gravado e editado no Brasil e interpretado por George Durand. En xuño dese ano foi nomeado polo goberno de Venezuela, Presidente da Fundación Centro Nacional del Disco (CENDIS), onde fixo un importante traballo de recuperación de músicas do folklore latinoamericano, algunhas totalmente esquecidas.

Unha das gravacións promovidas por esta institución foi “Anda suelto el animal” (2008), unha caixa de tres CD's con 39 cancións, un DVD e un libro, produto da colaboración entre Formoso e Farruco Sesto, no que contou coa participación de importantes cantantes e músicos venezolanos.

Outra das facianas de Xulio Formoso foi a súa actividade como artista plástico de vangarda. A súa derradeira exposición, titulada “Objetos dispersos”, celebrouse no 2008 na Galería Red de Arte de Caracas.

Desde 2007 escribía como columnista e articulista e facía ilustracións para diversas publicacións venezolanas como “Todos adentro”. Desde 2013 colaboraba tamén cos seus debuxos no Faro de Vigo.

“Anda suelto el animal”. Cando a poesía se fai música



Dun tempo a esta parte, algunhas das reseñas que publico neste suplemento veñen sendo ilustradas por Xulio Formoso, un artista multifacético nacido en Vigo, cuxa infancia e adolescencia transcorreron entre esta cidade e a vila de Bueu, onde viviu coa súa nai na coñecida como Casa dos Picos, ata que en 1965 ambos os dous viaxaron a Venezuela para reunirse con Julio Formoso (Carnota, A Coruña, 1921-Caracas, Venezuela, 1978), pai de Xulio, un xornalista antifranquista exiliado en Caracas. Dende alí, Xulio iniciou unha carreira na que alternaba a pintura, a súa inicial vocación xunto coa escritura, coas súas actividades no eido da música como cantautor e compositor. O seu primeiro disco, grabado totalmente en galego, contou coa participación do poeta Celso Emilio Ferreiro, entón tamén exiliado en Venezuela. Algúns dos temas daquel LP foron versionados por cantantes do Movemento da Nova Canción Galega dos setenta. Máis tarde tamén a cantante Piloche e o grupo Luar na Lubre gravaron temas de Formoso. Dende aquel primeiro disco, Xulio Formoso publicou máis

de 18 álbumes e compuxo a música de varias obras de teatro, entre elas as de “Tu país está feliz” e “Venezuela tuya”, que foron unha verdadeira conmoción na escena venezolana dos anos setenta, interpretadas por Rajatabla, grupo de teatro fundado polo propio Formoso. Tamen é autor da música da “Cantata a Bolívar”, unha composición sinfónica con letra de Pablo Neruda, gravada polo Coro de Ópera Teresa Carreño e a Orquesta Filarmónica Nacional de Venezuela.

Entre as últimas grabacións de Xulio Formoso destaca “Anda suelto el animal”, unha caixa de tres CDs e un DVD no que pon música aos poemas de Farruco Sesto, outro galego do exilio venezolano, que ocupou varios ministerios nos gobernos de Hugo Chávez, entre eles o de Cultura. Formoso xa tiña colaborado con Farruco Sesto en 1978 compoñendo a música para os poemas de “Amantes de ningún lugar”, e o cantautor lembra que a primeira canción á que lle puxo música foi para o poema de Farruco Sesto “Gente pobre”, hai máis de corenta anos. Co tempo, o traballo entre os dous foise perfeccionando, e en “Anda suelto el animal” acada cotas de verdadeira armonía. Farruco Sesto Novas, que naceu tamén en Vigo, fillo do escritor e debuxante Xosé Sesto López, vén publicando a súa obra en castelán, pero pese á lonxanía co seu idioma natal, mantivo sempre unha alta produción poética en galego (“Da estrela e da fouce”, “Por unha muller”, “Porta aberta”, “Esperanza”) que o levou con merecemento a formar parte da Real Academia Galega como correspondente. En palabras de Méndez Ferrín, neste mesmo suplemento de Faro de Vigo (16-11-2013), na poesía de Farruco Sesto “trasparecen delongadas lecturas da poesía galega e do mundo, de todo tempo”.

Engado aquí, traducida ao galego, a miña reseña do derradeiro disco de Xulio Formoso, publicada no Faro



Animais en liberdade

Dende as primeiras cancións desta nova colaboración entre ambos, a poesía de Farruco Sesto alterna a sensualidade e o erotismo (“Anda suelto el animal”) co combate e a loita (“Canto del alba” e “El sur no es un lugar”, ambas con máis forza se cabe nas versións corais); a paixón amorosa (“Un amor desmedido”), o simbolismo (“Ella es la amada que no oculta el rostro”, “Me pongo la boina de la guerra”), os ciumes (“¿De dónde viene cuando viene sabia?”)... que a música de Xulio arroupa con acerto en cada unha destas manifestacións. Poesía que en ocasións se serve da identificación entre contrarios: “si voy, me quemó/si no voy me quemó”, “ella me da la vida/ella me mata”, “la amada cuyo nombre/ se sabe y no se sabe”.

Os versos de Farruco Sesto atopan na música de Formoso a canle ideal para a súa expresión poética, como e o caso de “Por conseguir las gemas”, un dos temas tratados con sinxeleza instrumental, na que o ritmo e unha melodía de gran beleza, identificanse perfectamente coa letra, interpretada, máis que cantada, pola voz de Xulio acompañada unicamente por unha guitarra acústica.

En “Nada será mientras no vengas”, a identificación entre a letra e a melodía musical alcanza outra vez unha harmonía perfecta. Cúmrese así o anxeio de Farruco Sesto manifestado nos versos de “Camarada, camarita”, outra das cancións do CD: “La música se ha encontrado con el sabor del poema”.



A derradeira entrevista

Algunhas das cancións deste álbum son novas versións de vellos temas, como “Canto al Che”, que figuraba naquel primeiro disco de Formoso co título de “Pandeirada do Che”. Contodo, a maior parte deles son novas composicións do cantautor para a produción poética de Sesto.

A destacar a variedade de ritmos e xéneros presentes ao longo dos tres CDs que compoñen “Anda suelto el animal”, dende o pop e o rock ás malagueñas e boleros, pasando por variacións de jazz, rap, country e incluso un vals que, nun xiro maxistral, Formoso transforma en tango nos derradeiros compases. Inclúe aínda un, a modo de romance cantado, sobre a zanfona tanxida por Isabel Palacios.



O acompañamento musical dos temas deste triple CD é moi coidado, tanto en relación cos músicos, todos eles excelentes profesionais, como na variedade de instrumentos presentes: flauta traveseira, guitarra acústica e eléctrica, piano, oboe, corda, acordeón, arpa... e nas voces de Lilia Vera ou Elena Gil, que acompañan á de Xulio Formoso nalgúns temas.

En setembro de 1996, durante unha viaxe de Xulio Formoso a súa Galicia natal, o cantautor declaraba a Faro de Vigo ter unha conta pendente: a de actuar diante do público de Galicia. Case vinte anos despois, sorprendentemente, ese soño segue sen cumprirse.

Posdata: E agora, por desgraza, hai que engadir que xa nunca se cumprirá. Pero Xulio Formoso permanecerá connosco para sempre na lembranza e tamén coas súas cinzas aquí en Bueu.

Cartelismo



Xulio Formoso debuxante e deseñador



Rosalía



Valle-Inclán



Castelao



Castroviejo



Rómulo Gallegos



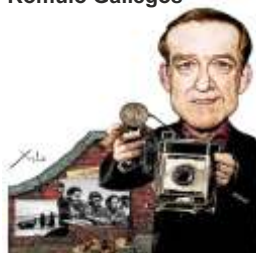
Federico Ribas



Maruja Mallo



Johan Carballera



José Suárez



Torrente Ballester



C. Emilio Ferreiro



Ángel Valente



J. Benito Fernández



Xaime Toxo



Paco R. Pastoriza



Manuel Abalo



Arturo S. Cidrás



Salvador Rodríguez



Álvaro Otero



Fernando Miranda



Manuel Otero



Marcial



Tito



POP
ART



Xulio Formoso